

Egy törvény és szelleme

*A magyarországi egyházi iskolák 1948-as államosításának
parlamenti vitája*

Pusztai Gabriella

1. Az államosítás fogalmának értelmezési lehetőségei

Az állami oktatási rendszer kialakulását, az egyházi oktatási intézmények államosítását a szakirodalom egy része a szekularizációs folyamat egyik lépéseként, sőt alkalmasint bizonyítékként értékeli. A tudományos közhellyé vált szekularizációs tétel teleologikus történelemszemléleten alapul. Ennek értelmében az emberiség története nem más, mint a haladás alapvetően egyenes vonalú, felfelé ívelő folyamata, melynek fejlődési modellje a modernizáció. A modernizáció részfolyamatai a polgári állam kialakulása, az urbanizáció, a szekularizáció, a demokratizálódás stb. Ami ebbe az irányba mutat, az progresszívnek, ami ezeket a folyamatokat korlátozza, az antimodernnek, minősül. Ebben a gondolkörben az államosítás a modernizáció „projektjének” egyik elengedhetetlen, törvényszerű velejárójaként írható le. Ez a gondolat vált oktatáspolitikai evidenciává a liberális államelméletben éppúgy, mint a marxistában. Az egyház ebben a folyamatban antimodernizációs tényezőként jelenik meg.¹ A szekularizációt általában a felvilágosodás korától számítják, de találkozhatunk olyan véleménnyel, amely a XIII. századtól datálja a folyamatot, s ezt előszekularizációnak² nevezi sajátosságos önellentmondáshoz jutva, hiszen a szekularizációs folyamat lépéseit alátámasztó példák szinte kivétel nélkül egyházak, egyházi emberek kezdeményezései³.

¹ Nagy Péter Tibor (1996) *Az egyház és a modernizáció az oktatástörténetben*. Új Pedagógiai Szemle

² uo.

³ Ez a megközelítési mód jelenik meg pl. az 1996-ban kiadott Pedagógiai Lexikon Államosítás (az oktatásban) szócikkében.

Ezzel szemben a lineáris fejlődés teóriáját néhány jelentős történetbölcselő /Dilthey, Spengler, Ortega/ már századunk első felében megkérdőjelezte, és felhívták a figyelmet arra, hogy a tudomány az emberiség történetét alapjában véve anakronisztikusan, mindig saját kora által meghatározott fogalmakkal értelmezi. A modernizációs elméletet az utóbbi évtizedekben számos kritika érte. Ezeknek elemző áttekintését adja Franz-Xaver Kaufmann 1989-es tanulmányában⁴, melyben azt fejti ki, hogy a modernitás érvényessége koronként relatív, minden kor modernnek vallja magát az előzőhöz képest, s a feltételezett globális fejlődés csak Nyugat-Európára és Észak-Amerikára nézve tekinthető tipikusnak, tehát a modernizációs elmélet „túlságosan leegyszerűsíti a valóságban rendkívül különböző fejlődési folyamatokat, melyekről a legkevésbé sem bizonyos, hogy egyenesen a modernitás Ígéret Földjére vezetnek”⁵. A jelenkor kríziséről és a haladás illúziójának összeomlásáról a baloldali és a neokonzervatív gondolkodók egy emberként tesznek tanúbizonyságot Kaufmanntól Habermasig⁶ Posztmodern korról, posztindusztriális társadalomról, stb. beszélnek, melynek már nem a felvilágosodás óta divatos jelszavak -a szabadság és a fejlődés- az irányadó fogalmai, hanem a korlátozás: „a növekedés korlátai, a környezetszennyezés korlátozása, fegyverzetkorlátozás, a kínzás korlátozása, a hübrisz korlátozása”.⁷ Mindez természetesen a szekularizáció folyamatos és szükségszerű előrehaladását is megkérdőjelezi. Az egyház és a vallásosság fokozatos és visszafordíthatatlan térvésztesének ellentmondanak a tapasztalati tények: azaz hogy néhány, a modernizációban élenjáró országban /USA, Japán/

⁴ Kaufmann, Franz-Xaver (1996) *Vallás és modernitás*. Replika, Budapest

⁵ uo. 256.o.

⁶ Habermas, Jürgen (1994) *Válogatott tanulmányok*.. Atlantisz, Budapest

⁷ uo. 261.o.

folyamatosan nagy szerepe van az egyházaknak; az utóbbi évtizedekben megerősödött az iszlám világ, Latin-Amerika valamint Közép- és Kelet-Európa vallásossága, és általános jelenség az új vallási mozgalmak szaporodása. „A szekularizációs tézis kritikája szerint a modernizációs elméletek kettős naivitás hibájába estek: a tudományos megismerés korlátlanágába vetett hit, és a korlátlanok gondolt fejlődés csapdájába....A «komplexitás-redukció tézis» azt állítja, hogy a modern fejlődés nem feleslegessé, hanem ellenkezőleg, nélkülözhetetlenné teszi a vallást -mint azon értékek és ideálok összességét-, amire hivatkozva a társadalom kezelni tudja sorskérdéseit.”⁸

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk meg a XVIII-XX. század eseményeit, inkább bizonyos ciklikusságot érzékelhetünk, mint a linearitást: szekularizációs hullámok és vallásosabb, egyházasabb korszakok váltják egymást. Ebben az értelemben tehát az egyházi oktatási rendszer teljes felszámolására való törekvés nem más, mint az európaiság lényegét és kivételességét jelentő pluralizmus felszámolására, egy monolitikus oktatási rendszer létrehozására tett kísérlet. Ezt legkevésbé sem nevezhetjük modernizációs jelenségnek, mert az effajta homogenizáció korlátozza az alapvető emberi szabadságjogokat.⁹

2. Pillanatkép az államosítás előtti magyar oktatási rendszerről

⁸ Tomka Miklós (1994) *Egyház és vallásosság a mai Magyarországon*. BME TGI, Budapest

⁹ A magyarországi egyházi iskolák államosításával foglalkozó szakirodalomban találkozunk ehhez hasonló értékeléssel is, ha a Pedagógiai Lexikon Államosítás története című szócikkét olvassuk vagy Mészáros István. (1993) *Kimaradt tananyag*. Márton Áron Kiadó, Budapest

Az 1948 évi 33. tc. hazánkban „széleskörű, kiterjedt, jól szervezett és változatos”¹⁰ felekezeti iskolarendszert söpört el. Egyházi fenntartású volt ekkor az óvodák 16%-a, a népiskolák 67%-a, az általános iskolák 59%-a, a polgári iskolák 30%-a, a gimnáziumok 50%-a, az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi középiskolák 22%-a, a tanító- tanítónő- és óvónőképző intézetek 75%-a.¹¹ Nem is beszélve a felsőoktatási intézmények, kollégiumok, internátusok, árvaházak soráról, amelyek szintén állami kézbe kerültek.(1. melléklet)

A fentebb említett intézmények mögött, 1946-os betiltásukig ott álltak a különböző társadalmi szervezetek /ifjúsági és tanáregyesületek/, mozgalmak /Actio Catholica, Soli Deo Gloria/ valamint ezek sajtóorgánumai.

Nem csupán mennyiségi szempontból érdemel figyelmet a felekezeti iskolarendszer. A keresztény-keresztény pedagógia jelentős gondolkodóinak /pl. Prohászka Ottokár, Sík Sándor, Marczell Mihály, Karácsony Sándor stb./ az államosítást megelőző 20-25 évben született írásai kiváló modern tudományos alapvetésül szolgáltak a felekezeti iskolák munkájához. Találkozhatunk műveikben a "personacentrikusság", fogalmával, Dewey cselekvéspedagógiája és a morálpedagógia hatásával.

Az egyházi oktatási rendszert érő kritika egyik fő pontja az általános iskola kérdése volt. Már a Hóman Bálint kultuszminisztersége alatt, az 1940 évi 20 sz. törvény¹² által létrehozott nyolcosztályos népiskola is nehezen teljesíthető követelményt fogalmazott meg, amikor évfolyamonkénti külön tanítót írt elő. 1945-ben az ideiglenes nemzeti kormány 66506/1945 ME

¹⁰ Mészáros István (1993) *Kimaradt tananyag. Diktatúra és az egyház 1945-1956.* Márton Áron Kiadó, Budapest

¹¹ *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Budapest 1948. 253-270.

¹² 1940. *Évi Országos Törvénytár.* 110-112.lap Budapest, 1940.

számú rendeletében¹³ intézkedett a nyolcosztályos általános iskola létrehozásáról. Ebben szigorú feltételeket határoztak meg (tanulólétszám, tanterem, szakosítás). Az államosítás hívei az egyházi oktatási intézmények korszerűtlenségének igazolását látták abban, hogy ezeket a feltételeket nem képesek mindenütt zökkenőmentesen teljesíteni. Nyilvánvalóan könnyebben születhetett általános iskola ott, ahol csak évfolyamokat kellett „átcsatolni” a nyolcosztályos gimnáziumból vagy a polgáriból az új intézményhez. Az 1946/47-es tanévről kiadott KSH közlemény adatai szerint az egyházi fenntartású alapfokú oktatási intézményeknek csak 54%-a alakult át általános iskolává, míg az állami fenntartásúaknak ekkor már 66%-a¹⁴, jóllehet az egyházi népiskolák száma lényegesen nagyobb volt. Az államosítás utáni évekből tudjuk, hogy az általános iskolák létrehozásában az állam sem volt képes maradéktalanul végrehajtani az átalakítást, mert még az 1960-as évek körzetesítésének indokaként is szerepelt, hogy kisebb településeken nem sikerült a tervezett általános iskolát megvalósítani. Ennek az érvnek a felhasználása mögött az államosítást megelőző kampányban csak politikai indokot kereshetünk, azaz ez nem volt más, mint egy politikai lépést előkészítő látszólagos szakmai kritika. Ezt a feltevést támasztják alá a kortárs pedagógus, Prohászka Lajos gondolatai is.¹⁵

3. Az államosítás politikai háttere

¹³ Kardos József-Kornidesz Mihály eds. (1990) *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből*. Tankönyvkiadó, Budapest

¹⁴ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. (1948) Budapest, 253-270.

¹⁵ „A mi életünkben is minden téren a fasiszta elv hat, sokszor talán öntudatlanul. Úgy látszik, társadalmi rétegeink... át vannak itatva ettől a fasiszta elvtől. Érdemes volna ebből a vonatkozásból végiggondolni az általános iskola ügyét. Akik leginkább törekednek rá, jellemzően „szegődő” szellemek. Elsősorban a tanítóság. Nincs másról szó, mint „személycseréről” „őrségváltás”. A pártvezetők, a szakszervezeti [vezetők] felhasználják a nagy tömegek (ebben az esetben a tanítóságnak) ...a hangulatát.” KLTE Kézirattára, MS F 103/VI. 12.

1944. végétől a szovjet hadsereg ellenőrzése alatt álló területen az öt - korábban ellenzéki- pártot (MKP, MSzDP, NPP; FKGP, MRP) és a szakszervezeteket tömörítő Magyar Nemzeti Függetlenségi Front alakította meg az új hatalmi szerveket (Ideiglenes Nemzetgyűlés, Ideiglenes Nemzeti Kormány), melyek hatásköre a magyarországi harcok végeztével, 1945. áprilisától az egész országra kiterjedt. E szervezetben az addig illegális Magyar Kommunista Párt (MKP) kezdettől a tényleges társadalmi bázisát jóval meghaladó mértékben vett részt (delegálás, felülről kiválasztás stb.), és a Szovjetunióra támaszkodva módszeresen törekedett a többi politikai erő felmorzsolására, a kizárólagos hatalom megszerzésére, az új magyar demokrácia „szalámiként” való felszeletelésére. Az 1945. novemberi nemzetgyűlési választásokat követően, mikor nyilvánvalóvá lettek a társadalom többségének konzervatív politikai szimpátiái, koalíciós kormány alakult ugyan, de megkezdődött a koalíció vezető erejét adó kisgazdák lejáratása képviselőinek diszkreditálásával, a kisgazdákon belüli politikai ellenfelek kizárására való nyilvános felszólításokkal; amelyet jól tükrözött a korabeli jelmondat: *Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!*¹⁶

Különösen 1946. tavaszától, a Baloldali Blokk (MSzDP, NPP és a MKP) megalakulása után gyorsult föl ez a folyamat, amely az ún. köztársasági összeesküvés kampányába és perébe torkollott. Az 1947-es parlamenti választásokon az MKP és szövetségesei már nem csupán a közvéleményre gyakorolt nyomás módszerével éltek, hanem súlyos törvénytelenégeket követtek el (kékcédulák, választói névjegyzékből kihagytak olyan állampolgárokat, akik nyilvánvalóan ellenzékiek voltak, a

¹⁶ Ezt a politikai célkitűzést az MKP III. kongresszusa fogalmazta meg (1946. Szept. 29-okt. 1.) Vida István (1986) *Koalíció és pártharcok 1944-48*. Magvető, Budapest

szavazatszámolás meghamisítása). Ennek eredménye az lett, hogy az MKP ugyan csak 5,1 %-kal (16,9-ről csak 22%-ra változott!); kapott több szavazatot, az FKGP viszont nagyot bukott (57%-ról 15,4%-ra). Ezért a kommunistáknak az újraalakuló koalíciós kormányban már elsőprő súlyuk volt. 1948-ban az SZDP-be beépített ún. kriptokommunisták segítségével létrejött a két munkáspárt egysége, s ezután sorban tiltották be a koalíción kívüli ellenzéki pártokat, koalíciós partnereiket pedig az új, kommunista irányítású népfrontszervezettel, az Magyar Függetlenségi Népfronttal ellehetetlenítették¹⁷.

Ennek a szalámi-taktikának az érvényesítése figyelhető meg az új hatalom egyházpolitikájában is. Még 1944. decemberében kodifikálták a teljes vallásszabadságot, melyet később számos fontos törvény is garantált (1946. 1. tc., 1947. 18. tc.¹⁸) sőt az 1949. augusztusában elfogadott új alkotmány is megerősített. A gyakorlatban azonban az antiklerikalizmus érvényesült. A feudális eredetű címek és rangok eltörlése, a köztársaság kikáltása, az egykamarás parlamenti rendszer bevezetése csökkentette az egyházi vezetők politikai pozícióit; a budapesti apostoli nuncius kiutasításával megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok a Szentszékkal; a földreformrendelet pedig kárpótlás nélkül kisajátította az egyházi birtokok túlnyomó részét, figyelmen kívül hagyva annak célvagyon jellegét, így legfőbb anyagi alapjától fosztotta meg az egyházat, amely ettől kezdve az államtól kapott juttatásokra szorult iskolái, egészségügyi, szociális intézményei fenntartásához. Több hullámban zajlott az ellenforradalminak ítélt szervezetek felszámolása, mely a vallásos társadalom számtalan egyesületét, mozgalmát is érintette, s az egyházi sajtó és könyvkiadás is

¹⁷ Vida István (1986) 313. o

¹⁸ *CompLEX CD-Jogtár*. Budapest Kerszöv Computer Kft. 1998.

megrítult. Az egyház így néhány év alatt elveszítette politikai holdudvarát s kommunikációs lehetőségeit a társadalom felé.

Az egyház körül zajló harcok egyik kiemelt fontosságú terepe az egyházi iskolák és a vallásos nevelés ügye volt, hiszen az ifjúság ideológiai megnyerése itt dőlt el¹⁹. Mint azt a fentiekben közölt, Prohászka Lajostól származó kortárs feljegyzés is mutatja, nagy nyomás nehezedett ezekben az években a tanárookra is. Méltatlan anyagi helyzetük elkésérítette őket, jogos panaszaik képviselőjét az MKP és a befolyása alatt álló pedagógus szakszervezet propagandisztikusan fölállalta, de a bérköveteléseket mindig összekötötte a „demokrácia” (valójában a kommunisták) pedagógusok iránti elvárásainak teljesítésével, a politikai-ideológiai befolyásolással, az egzisztenciális fenyegetéssel.²⁰ Megindult a pedagógusok “demokratikus továbbképzése”, amelynek rendezvényein az állami és a felekezeti iskolák tanárait vegyítették, s a tanfolyamok lefolyását szigorúan ellenőrizték. Ezzel

¹⁹ Jól szemlélteti ezt a küzdelmet a korabeli debreceni sajtóból származó néhány beszámoló. Debrecenben már az 1944-45-ös tanévben, a Révész Imre református püspök vezetésével működő ideiglenes tankerületi főigazgatói hivatalban kirobbantak az eszmei ellentétek, mikor Juhász Géza, a középiskolákat felügyelő szakelőadó az iskolák számára kiadott utasításba a *lenini nevelési elvek* bevitelét szorgalmazta. 1945. és 1948. között a városi testületekben, a politikai, társadalmi, szakmai szervezetekben és a helyi kommunista sajtóban igen gyakoriak az iskolánövérők, a piaristák és a reformátusok oktatási intézményei elleni kirohanások. 1946. márciusában a városi közgyűlésben Radó Antal törvényhatósági bizottsági tag interpellált iskolaügyben, s “fasiszta szellemet sugárzóknak” titulálta a Svetits Katolikus Leánynevelő Intézet önképzőkörének működését. Az erről a sajtóban beszámoló kommunista újságíró a következőképpen fenyegetőzött: „Tévednek a népoktatásnak ezek a fasiszta lovagjai, ha azt hiszik, hogy továbbra is zavartalanul mótélvezhetik az új magyar nemzedéket. A közigazgatás megtisztítása nem elszigetelt követelése pártunknak, a B-listázás majd kiterjed ezekre a tanerőkre is és már most megnyugtathatjuk őket, hogy az MKP már régóta figyelemmel kíséri ezeknek a tanerőknek nemzetrontó tevékenységét és pontos névsorral és adatokkal szolgál majd a kellő időben. Ha felülről nem akarják megoldani a jövő Magyarországa elsőrendű érdekeit jelentő népoktatás kérdését, akkor alulról, a szervezett dolgozók rövid és határozott tollvonással döntenek majd gyermekeik jövőjéről.” (Hóman szellemében tanítanak a debreceni iskolákban. Néplap, 1946. 03.14. 3.)

²⁰ “Kell, hogy minden magyar nevelő ihletett apostola legyen a magyar demokráciának. S mi úgy látjuk, hogy a nevelők ezt nem érzik át úgy, ahogy kellene. Nem látunk elég megértést az iskolákban a szocializmus, a népi demokrácia kérdéseivel szemben...” -fogalmazta meg ezt egy 1946-os, az MKP által szervezett pedagógus ankét, ahol Debrecen minden tanára és tanítója megjelent, majd így viszik tovább a gondolatot: “ki kell söpörni azokat az elemeket, akik fasiszták vagy fasiszta szervezkedések részesei voltak, ki kell söpörni azokat, akik nem tudnak és nem akarnak a demokráciába beleilleszkedni.” Pedagógiai nagytakarítás Néplap, 1946. 04.07. 5.

egyidejűleg a különböző felekezetek tanáregyesületei és nevelési szaklapjai már nem működhettek. Ez a „pedagógiai nagytakarítás” a tankönyveket és a tananyagot is érintette. A VKM tankönyvfelülvizsgáló rendelete értelmében csak olyan könyvek voltak használhatóak, amelyek „megfelelnek a demokratikus felfogásnak, s nem tartalmaznak olyan részleteket, amelyeket fasiszta szellemű, szovjetellenes, vagy a demokrácia elleni szempontból kifogásolni lehetne”.²¹

1947. március 12-én Ortutay Gyula művelődésügyi miniszter bejelentette a parlamentben a kötelező hittanról a fakultatív hittanra való áttérés tervét, valamint az új, egységes szellemű tankönyvek bevezetését. A bejelentést és az azt követő baloldali sajtókampányt széleskörű társadalmi ellenállás fogadta. A sajtónyilvánosság beszűkülése miatt csak nagygyűléseken, felvonulásokon juthatott kifejezésre az ellentétes közakarat, s a polgárokkal szemben karhatalmi eszközöket alkalmazott a kormány. Szegeden például „a rendben vonuló tüntetőket a rendőrség és kommunista pártmunkások brutálisan szétverték. Ortutay miniszter fasisztáknak nyilvánította a tüntetőket; számos résztvevő diákot a rendőrség letartóztatott és internált”²².

A püspöki kar 1947. április 12-i körlevelében visszautasította ezt, valamint Mindszenty bíboros kezdeményezésére pedig létrejött a Szülők Szövetsége. Ez volt a kultuskormányzat és az egyház közötti első nyílt összecsapás, amely még az előbbi meghátrálásával végződött, s a parlamenti többség (melyet még a visszaélések nélkül lefolyt 1945-ös választások hívtak életre), visszaverte a törvényjavaslatot.

²¹ *Pedagógiai nagytakarítás* Néplap, 1946. 04.07. 5

²² Mészáros István (1993)

4. Az államosítást megelőző kampány

Az egyházi iskolák elleni támadás új, eddiginél erősebb, s már modern eszközökkel: sajtókampány segítségével bevezetett hulláma az ún. kékcédulás választások után indult 1947/48 fordulóján. A témával foglalkozó sajtóközleményeket elemezve kétféle érveléssel találkozunk. Egyrészt politikai, ideológiai jellegűvel (az egyházi iskolák fasiszta, antidemokratikus, reakciós szelleműek), másrészt szakmai érvekkel (rossz a felszereltség, kvalifikálatlan tanárok, gyenge eredmények).

1948 tavaszán, miután a kommunisták és a velük szövetséges politikai erők lényegében már a hatalom birtokába kerültek, és megvolt az erejük ahhoz, hogy megszüntessék „az iskolaügy ideológiai-vallási-világnézeti pluralizmusát”²³, erőteljes kampány keretében néhány hónap alatt végrehajtották az egyházi iskolák államosítását. 1948 elejétől Rákosi és Révai többször sürgette ezt, s május 15-én Ortutay Gyula bejelentette a parlamentben, hogy az állam „a történelmi fejlődéshez igazodva”²⁴ haladéktalanul át akarja venni az egyházi iskolákat. Rákosi Mátyás május 1-én megfogalmazta, hogy a magyar demokrácia legsürgetőbb feladata az egyházi iskolák államosítása. Országos tiltakozómozgalom, számos településről érkező tiltakozó levelek válaszoltak erre. A katolikus püspöki kar körlevele felhívta a szülőket az egyházi iskolák melletti kiállásra, s országsszerte forró hangulatú szülői értekezletek zajlottak.²⁵ Az események

²³ Mészáros István: Állami és egyházi iskolák a magyar iskolatörténetben.

²⁴ Ortutay Gyula május 15. Országgyűlési Napló1948.

²⁵ A debreceni Svetits Katolikus Leánynevelő Intézetben a tornatermet zsúfolásig megtöltő tömeg jelenlétében május közepén vitatták meg az államosítási törvényjavaslatot. Molnár János prépost és Mellau Márton igazgató képviselte az egyház álláspontját, s határozati javaslatot terjesztettek be a törvényjavaslat ellen. Több szülő, volt tanítványok felszólalásai s néhány kommunista provokátor rendezvényt követően kitört a botrány, az értekezletet egy időre fel kellett függeszteni, végül a tiltakozó javaslatot nagy többséggel

nem maradtak következmények nélkül: a kommunista sajtó a demokrácia elleni lázításról cikkezett, szülőket tartóztattak le véleménynyilvánításukért. A kormányzat pedig a helyi hatalmi szervektől, a nemzeti bizottságoktól próbált államosítást támogató nyilatkozatokat szerezni.

Ennek a kampánynak a leghírhedtebb esete az ún. pócspetri ügy. Pócsperiben 1948. június 3-án este a falu nemzeti bizottsága éppen a falu népe nevében az államosítást követelő nyilatkozatot fogalmazta, miközben a lakosok éppen litánián ültek a templomban, majd a községháza elé vonultak és azt követelték, hogy maradjon az egyház irányítása alatt a helyi iskola. Megjelent a karhatalom, s az egyik rendőrnek véletlenül elsült a puskája, fejbetalálta magát és meghalt. Ezt a balesetet azonnal rendőrgyilkosságnak, zendülésnek állították be, az ÁVO lezárta a falut, számos helyi polgárt őrizetbe vettek, összeverték, megfélemlítették őket, és kreáltak egy koncepciót. A vádlottakat szigorúan osztályszempontok szerint válogatták ki a falu lakosai közül: legyen kulák is, dzsentrí is, pap is stb. Két halálos ítélet született: Asztalos János plébános mint felbújtó, és Királyfalvy Miklós községi írnok mint gyilkos szerepelt a perben, természetesen a beismerő vallomásra is rábírták őket. Ez az ügy lett az egyházellenes kampány csúcsa, a sajtó megtelt *olvasói levelekkel*, melyek az azonnali államosítást sürgették.

5. A parlamenti vita elemzése

A szalámi-taktika jegyében a kisebb történelmi egyházakat tárgyalásra bírták és rávették arra, hogy iskoláikat átadják az államnak. 1948.

elfogadták, s ezt terjesztették föl a miniszterelnökségre. Mellau Márton: *Historia Domus. A debreceni Svetits Intézet félszázados története 1898-1948.* kézirat, Svetits Katolikus Elemi Iskola és Gimnázium Irattára

júniusában zár alá vették az egyházi iskolák ingó és ingatlan vagyonát és 16-án sürgősséggel napirendre tűzték az államosítási törvény tárgyalását és megszavazását. A törvényjavaslat a parlamentben még egy napot sem igénybevéve simán keresztülment, sőt ugyanaznap kihirdették és nyomtatásban meg is jelentették. A sürgősségi parlamenti eljárás lényege az volt, hogy 8 órán belül meg kellett tárgyalni, s a hozzászólók számát erősen korlátozták.

A törvényjavaslat előadója Bognár József FKGP, a közoktatásügyi bizottság tagja volt, utána következtek a hozzászólók a felszólalás sorrendjében: Barankovics István MDNP, Katona Jenő, FKGP, Parragi György FMDP, Bóka László MDP, Schlachta Margit KNT (akinek félbe kellett szakítania beszédét a gyalázkodó közbeszólások miatt), Erdei Ferenc NPP, Szekeres János MRP és, Ortutay Gyula FKGP. A hozzászólásokra Bognár József reagált. A törvényjavaslatot a koalíciós pártok és az MRP szónokai egyöntetűen támogatták.

A vita jegyzőkönyvét az Országgyűlési Naplóban²⁶ olvashatjuk több mint százhasábnyi terjedelemben. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy néhány elemző szempont alapján áttekintsem az iskolák államosítását támogatók parlamenti vitában alkalmazott érvrendszerét. Arra voltam kíváncsi, hogy hogyan és milyen arányban jelennek meg a felszólalásokban szakmai és politikai érvek, hogyan jelenítik meg a felekezeti oktatási rendszert és saját elképzeléseiket a hozzászólók. Módszertani kiindulópontként Krippendorf²⁷ tartalomelemzési szempontjait használtam, bár matematikai-statisztikai vizsgálatokat nem végeztem. A parlamenti vita szövegeit ún. propagandaszövegeknek fogtam fel, feltételeztem, hogy a

²⁶ Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott Országgyűlési Naplója .Hiteles kiadás. IV. kötet 1949. Budapest

²⁷ Krippendorf, Klaus (1995) *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó, Budapest

beszélők gondosan és tudatosan válogatták össze állításaikat, kijelentéseiket és ezek csoportosítása és számbavétele rávilágít a kommunikátorok valós álláspontjára és szándékaira.

Elsőként a beszédek felépítése, az egyes témák elhangzási sorrendje keltette fel a figyelmet a beszédek szerkezetének nagyfokú hasonlósága miatt. Minden koalíciós hozzászóló a modernizációs folyamattal, a demokratizálódással kezdi mondandóját, s az iskolák államosítását a szabad választójoggal és a nagybirtokok felszámolásával említi egy sorban, ezzel evidenssé téve a korántsem egyértelmű előrelépést, s a modernizációs elméletbe illesztve az iskolák államosítását. Ennek alátámasztására a múlt nagy politikusai és gondolkodói közül idéznek meg néhány kedvező asszociációt keltő nevet. Általánosan jellemző, hogy a beszéd ezt követő tartalmi egységében a nemzeti egység vagy a baloldaliak a munkás-paraszt illetve a munkásegység felé történő pozitív lépésként könyvelik el a totális állami iskolarendszert létrehozó törvényjavaslatot. Minden felszólalásnak van egy olyan része, amelyben az egyházi oktatás múltját és jelenét értékeli. Mindig erős hangsúlyt kap, hogy nincs szó egyházellenességről, a vallás és a vallásos nevelés tiszteletben tartását ígérik. Az egyetlen kivétel Szekeres János, aki a „törvénytervezetet mint minimumot”, a kormány „bölcös önmérsékletét” tekinti, célozva arra, hogy a következő lépésnek pártja a kötelező iskolai hitoktatás eltörlését tartja²⁸. Néhány szónok röviden és kifejtés nélkül utal az egyház egykori érdemeire²⁹, azonban minden hozzászóló sokoldalú részletességgel tárja fel az egyház és az egyházi oktatás múltbeli és jelenlegi vélt és valós hibáit, bűneit és mulasztásait.

²⁸ Országgyűlési Napló Szekeres János 527. o.

²⁹ Országgyűlési Napló Erdei Ferenc 521. o, Szekeres János 526. o, Ortutay Gyula 532. o.

A törvényjavaslatot támogatók szövegbeli öndefiníálására vonatkozó kijelentések rendszerint valamilyen ellentétpár egyik tagjaként jelennek meg: „mi, a magyar demokrácia³⁰”, „mi, akik az üzemekbe és a falvakba visszük a kultúrát³¹”, s mivel társadalomértelmezésükre bináris oppozíció jellemző, ezért a másik oldal szükségszerűen negatív beállításba kerül.: „...ez a per...a reakció és a demokrácia között folyik³²”, „...a demokrácia alapkérdéséről van szó, arról, kik vannak a demokrácia mellett és kik vannak ellene³³”. E kizárólagos hozzárendelés eredménye az alábbi típusú rendszeresen előforduló megszemélyesítés: „...a magyar demokrácia nem akar...³⁴”. Egyértelműnek tűnik az a következtetés, hogy a fenti megfogalmazásokban már a marxista, minden korban antagonisztikus ellentéteket kereső világkép tükröződik még a nem MDP-s szónokoknál is.

A propaganda bevett módszere az ún. tekintély-átutalás, azaz valamely hiteles személy felhasználása a mondanivaló alátámasztására. A felidézetteket három csoportba sorolhatjuk abból a szempontból, hogy miért kerültek ebbe a társaságba. A legtöbbet emlegetetteket az új hatalom ún. „haladó hagyományként” tartotta számon. Eötvös szellemi örökségét kilenc, Kossuthét hétszer próbálják „értelmezni”. Ebbe a sorba illik a modernizációs és szekularizációs folyamatban betöltött szerepe miatt Mária Terézia és II. József. A második csoportba sorolnám azokat a személyeket, akik azért kerülnek a szövegbe, mert említésük várhatóan a koalíció felé mozdítja el az ellenzéki képviselők elvi állásfoglalását, mivel vagy nagy tudósok vagy egyháziak, (vagy egy személyben mindkettő), akik egy-egy ponton (látszólag) hitelesítik a koalíció érvelését. Így találkozunk az 1848-as

³⁰ uo. Katona Jenő 481. o.

³¹ uo. Bognár József 257. o.

³² uo. Katona Jenő 488. o.

³³ uo. Erdei Ferenc 517. o.

pedagóguskongresszusról író Kornis Gyula, valamint Kármán Mór, Schneller István és Imre Sándor nevével³⁵, akik mint az egységes köznevelés ügyének képviselői szerepelnek a miniszter interpretációjában az államosítás előfutáiraiként. Harmadik csoportba tartozónak tekintem a nem magyar katolikus főpapokra, pl. a Gottwaldot nyilvánosan elismerő Beran érsekre³⁶ illetve a protestáns egyházak vezetőire, főként Ravasz Lászlóra³⁷ való hivatkozást, amelynek a felekezetek szembeállítása, az egyházas ellenzék megosztása a funkciója. A tekintély-átutalás egy különleges esete a (név szerinti említés nélküli) Jézusra való utalás, melynek célja, hogy párhuzamot vonjon a baloldal és a korabeli zsidó egyházi vezetőkkel és szokásokkal szembeforduló Jézus között: „...öklünk nem ejt csorbát az egyházon, csak a kufár betolakodókat, a lélekárusokat veri ki”³⁸.

Az egyház és az egyházi oktatás beszédekben megjelenő ábrázolása többdimenziós, módszer- és témagazdag, mégis egyöntetűen egyházellenes. A felszólalók az egyház említésekor gyakran élnek negatív előítéletet, sztereotípiákat tükröző minősítésekkel, azaz címkéznek. Példa erre „az agrárkapitalista, feudális egyház”, ami „ancillájává alázkodott a prefasiszta, majd egész fasiszta rendszernek”³⁹. A címkézés mellett a felszólalók hatásos és gyakori módszere az, hogy „csalnak a keverésnél”⁴⁰, vagyis kedvezőtlen asszociációkat keltő, negatív szövegösszefüggésben, felsorolásban említik az egyházat, az egyházi oktatást. Például „14-16 éves fiatal gyermekek gyilkoltak..., valóban felvethetné a kérdést, hogy...a

³⁴ uo. Katona Jenő 481. o.

³⁵ uo. Ortutay Gyula 533. o., 541. o.

³⁶ uo. Katona Jenő 491. o.

³⁷ uo. Bognár József 458. o., Bóka László 501. o.

³⁸ uo. Bóka László 502. o.

³⁹ uo. Katona Jenő 491. o.

⁴⁰ Krippendorf 17.o.

felekezeti oktatás segített-e...e borzalmak csökkentésében”⁴¹. Az efféle család leglátványosabb előfordulása az, amikor az egyház nézeteinek korszerűtlenségét - figyelemre méltó csúsztatással - egy 1900-ból(!) származó, a katolikus sajtóból vett idézettel s egy angol lordról szóló anekdotával illusztrálja a törvényjavaslat előadója. A cikk utal az angol felsőház egyik tárgyalására, ahol az iskolakötelezettség kiterjesztéséről szóló vitában az egyik angol lord ezt mondta: „ha a ló annyit tud, mint egy ember, akkor én nem szeretek lovas lenni.”⁴² Bognár József beszédének egy későbbi részében a következőképpen utal erre: „...ki az, aki több érdeklődést tanusít népünk lelki javai, népünk művelődése iránt: vajjon az a rendszer-e, amely ilyen iskolarendszer keretei között tartotta az egész magyar népet,...amely azt hirdette, hogy nem lesz jó az a ló, amely annyit tud mint a lovasa”.⁴³

Akár negatív tekintély-átutalásnak is nevezhetjük az olyan eseteket, amikor közismerten negatív, vagy a baloldal által annak tekintett történelmi szereplőket hoznak összefüggésbe az egyházi oktatásüggyel (Tiso, Horthy, Sztójay, Zdravetz, Apponyi, Wolff Károly). Gyakran találkozhatunk a szövegekben attribúcióval⁴⁴ is. Az ilyen esetekben a beszélő nem nevezi meg, akit kompromittálni akar, csak utal bizonyos negatív jellemvonásokra, tényekre. Például a következőképpen: „a régi világ levitézlett urai a gyilkosságtól sem riadnak vissza” -mondta Bóka László a pócspetri ügyre utalva, majd később így folytatta: „...az új iskola nem sovinszta gyűlölködésre nevel...”⁴⁵. Akárcsak a Pócspetire való utalás, a „lázító

⁴¹ uo. Ortutay Gyula 535. o.

⁴² uo. Bognár József 454. o.

⁴³ uo. Bognár József 457. o.

⁴⁴ Ez olyan eljárás, amikor a szövegben a szóbanforgó fogalom megnevezése nélkül utalnak tulajdonságaira. Krippendorf (1995) 35. o.

⁴⁵ uo. Bóka László 496., 501. o.

egyház” vádja is hasonlóan jelenik meg a beszédekben: „felkorbácsolt néphangulat”⁴⁶, „lázító pásztorlevelek”⁴⁷, „lelki terror”⁴⁸.

Bevett propagandafogás a szövegekben a törvényjavaslat ellenzőinek, az egyház társadalmi bázisának bagatellizálása: „grafomániás idős dámáknak”⁴⁹, „letűnt társadalmi osztályoknak”⁵⁰, máshol pedig a Katolikus Szülők Szövetségét „látszatszövetségnek”⁵¹ nevezik. Más helyeken viszont kifejezetten démonizálják ezt a bázist: „ez az illegális párt, a reakciónak az az élcsapata, amely mint búvópatak, hol a kiscgazdapártban, hol a Pfeiffer-pártban, hol a szociáldemokratapárt jobbszárnyán bukkant fel, és amely most a sekrestyék körül ólálkodik”⁵². Ezt a mondatot a koalíciós korszak szalámi-taktikájának rövid összegzéseként is értékelhetjük. Világosan kifejezi, hogy az iskolák államosítása a politikai, hatalmi harc egyik állomása volt.

Megalapozott és részletekbe menő szakmai érveléssel e parlamenti vitában nem is találkozunk azon kívül, hogy elhangzik néhány általános megállapítás az egyházi iskolák rossz felszereltségéről, (lényegében egyedi esetek, anekdotába illő történetek nyomán) elavult tankönyveiről, pedagógusainak gyenge oktatási színvonaláról⁵³. Annál részletesebb a társadalompolitikai kritika, főként Erdei Ferenc szájából, aki „osztályiskolának” minősíti az egyházi oktatást, és azzal a kritikával illeti, hogy „nemigen sűrűsödtek a történelem során olyan törekvések, amelyek...

⁴⁶ uo. Katona Jenő 492.o.

⁴⁷ uo. Ortutay Gyula 551. o.

⁴⁸ uo. Bóka László 500. o.

⁴⁹ uo. Bóka László 498. o.

⁵⁰ uo. Bognár József 462. o.

⁵¹ uo. Ortutay Gyula 530. o.

⁵² uo. Bóka László 501. o.

⁵³ uo. Ortutay Gyula 540-544. o.

az alsóbb néposztályok oktatását... célozták volna”⁵⁴. Erdei körülményeskedő fogalmazása arra utal, hogy maga is igyekszik tompítani ezt a gyenge történeti alapokon nyugvó állítását. Annál egyértelműbbek a *hatalom*politikai érvek, melyekre minden hozzászóló utalt pl.: az egyházi iskolákban „az állam pénzén, az adófizetők pénzén a demokrácia, {cimkézés! P.G.} a magyar köztársaság ellen izgatnak”⁵⁵, „Ennek a törvényjavaslatnak az a célja, hogy kiüsse a reakció kezéből az egyik legerősebb fegyverét”⁵⁶. Az egyházi iskolák megtartásáért való megmozdulásokat nemegyszer konkrétan Mindszenty József hatalmi törekvései támogatásának nyilvánítják, „aki magas egyházi méltóságát politikai babérokkal óhajtja világi hatalomra váltani”⁵⁷.

A beszédekben találkozhatunk a baloldal jövőre vonatkozó terveivel, ígéreteivel, amelyeknek közös jellemzőjük nehezen konkretizálható jelentéstartalmuk, ezek a propagandaszövegek jellegzetes csillogó általánosságai. „Ennek a megújított falunak - tanyának nemcsak az aszálykártól kell megszabadulnia, hanem az ugaron maradt képességeiről is gondoskodnunk kell, szomjú lelkét is meg kell öntöznünk a kultúra élő vizeivel.”⁵⁸

A hozzászólók szövegeire általában is jellemző egy bizonyos sajátságos érzelmi telítettség, szuggesztivitás, amely nyilvánvalóan a befolyásolás újabb hatékony eszköze. Amikor például a két világháború közötti választási rendszer hiányosságairól van szó, ez a következő megfogalmazásban hangzik el: „csendőrszuronnal, terhes anyák megrugdosásával egybekötött választások...”. Az erőszakos, jogsértő

⁵⁴ uo. Erdei Ferenc 524. o.

⁵⁵ uo. Erdei Ferenc 516. o.

⁵⁶ uo. Bóka László 496. o.

⁵⁷ uo. Bóka László 500. o.

⁵⁸ uo. Bóka László 509.o.

események leírása különösen színes, és a szövegekörnyezetében mindig akad egyházi utalás. „Nógrádverőcén öt-hat szerencsétlen emberet, akik gombázni mentek a püspök úr erdejébe, megöltek, meggyilkoltak.”⁵⁹

Figyelemre méltó válaszokat kapunk a szövegből arra, hogy milyen szerepet szánt az új hatalom az egyháznak. Minden közéleti szerepből való kivonulást s az állami ideológiának való teljes alárendelődést: „ha az állam és az egyház együtt tudta volna tanítani az embereknek a történelmi változás lényegét, nem lett volna annyi békétlenség”⁶⁰. Ebben a megállapításban már a békepapi mozgalom ideológiájára ismerhetünk⁶¹.

Bár a jelen tanulmány keretei között nem célunk az ellenzéki szónokok érvelésének vizsgálata, megállapítható, hogy Parragi György beszéde erőtlenné, a konfrontációtól tartózkodó volt, Schlachta Margit viszont határozott hangú beszédét a folytonos és minősíthetetlen hangnemű közbekiabálások miatt lényegében nem tudta elmondani⁶². A vita irányultságát jól jelzi, hogy az ellenzéki álláspontot legrészletesebben ismertető Barankovics István hozzászólásában is főként a kérdés jogi és politikai oldalára reflektált, szakmai érvelésnek egyedül rövid oktatáspolitikai körképét számíthatjuk.

Összegezve elmondhatjuk, hogy 1948. június 16-án a parlamentben nem egy pedagógiai szakkérdés elméleti vitája folyt, hanem inkább egy hatalmi-politikai játszma egyik súlyos lépése zajlott. A szövegelemzés során szembetűnő, hogy a kormánypárti felszólalók érvelésében erőteljesen jelen van a koalíciós politikai célok megnyilatkozások lenyomata, ezek előre megrendezett forgatókönyv szerinti végrehajtásának nyilvánvaló szándéka.

⁵⁹ uo. Katona Jenő 487. O.

⁶⁰ uo. Bognár József 459. o.

⁶¹ Bögre Zsuzsa (1998) Békepapság az üldözött egyházban. In: Studia Religiosa. Szeged

⁶² „Mí köze magának a néphez?”, „Vonulj kolostorba, Ophelia!” stb. uo. 513. oldal

A név szerinti szavazás során a 293 jelenlévő képviselőből igennel 230-an, nemmel 63-an szavaztak, így született meg az 1948./33. Törvénycikk. „Ugyanígy történt a hasonló körülmények között élő jugoszláviai, csehszlovákiai, lengyelországi, romániai, bulgáriai és baltikumi egyházak iskoláinak államosítása is.”⁶³

1948 júniusában Magyarországon az évszázados pluralista iskolarendszer, amely egy demokratikus jogállam közegében kívánt a jelenben és a jövőben funkcionálni, pusztulásra volt ítélve a megszületőben levő sztálinista pártállamban.”

⁶³ Mészáros I. uo.

FELHASZNÁLT IRODALOM

MÉSZÁROS István: ...kimaradt tananyag... Diktatúra és az egyház 1945-1956. Bp., Márton Áron Kiadó 1993.

MÉSZÁROS István: Állami és egyházi iskolák a magyar iskolatörténetben.

MÉSZÁROS István: Iskolatörténeti kaleidoszkóp. Bp., Artemis Kiadó 1989

GERGELY Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Bp., Vigilia 1990

NAGY Péter Tibor: A magyar oktatás második államosítása. Bp., Educatio 1992.

SZÁNTÓ Konrád: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945-1991. Miskolc, Új Misszió Alapítvány 1992.

MINDSZENTY József: Emlékirataim. Bp., Szent István Társulat, 1989.

Adatok a magyar iskolarendszerről (1946/47-es tanév)

	óvoda	népiskola	általános iskola	polgári	gimnázium	ip.mg.ker. középisk.	ped. képző intézet
állami	457	594	1187	143	66	57	15
városi-községi	517	340	469	95	14	39	-
katolikus	193	216	669	86	48	22	35
református	5	513	494	14	24	4	8
evangélikus	3	186	158	1	11	2	3
unitá,rius	-	1	1	-	-	-	-
ortodox	-	14	-	-	-	-	-
izraelita	1	1	15	6	4	1	1
egyéb	70	33	115	19	6	4	-
összesen	1246	3908	3108	354	173	129	62